

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

СЕРІЯ 4

ГЕОГРАФІЯ І СУЧАСНІСТІВ

Випуск 12

2 (12) 2004

УДК – 91 : 001.2

ББК – 26.8

Збірник наукових праць затверджений постановою Президії ВАК України 11 вересня 1998 р. № 27 перелік № 5 (Бюлетень № 2, 1998 р.) та 25 червня 1998 р., перелік № 1, перелік № 6 як наукове видання щодо публікацій основного змісту наукових досліджень за спеціальностями географічних наук. Перереєстрований 9 лютого 2000 р.

Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 2004.

Випуск 12 - 195 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються сучасні теоретичні, наукові та науково-методичні питання географічних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Протокол № 7 від 30 березня 2000 р.).

Редакційна рада:

В.П. Андрущенко, доктор філософських наук,
професор, академік АПН України, ректор
НПУ імені М.П. Драгоманова - голова
Редакційної ради
А.Т. Авдієвський
Почесний доктор, професор, академік
АПН України
В.І. Бондар
доктор педагогічних наук, професор
академік АПН України
Г.І. Волинка
доктор філософських наук, професор,
академік УАПН, заступник голови
А.П. Грищенко
доктор філологічних наук, професор,
Академік АПН України
М.І. Жалдък
доктор педагогічних наук, професор, академік
АПН України
Л.І. Мацько
доктор філологічних наук, професор, академік
АПН України
О.Г. Мороз
доктор педагогічних наук, професор, академік
АПН України
В.М. Сіньов
доктор педагогічних наук, професор, академік
АПН України
В.К. Сидоренко
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
М.І. Шкіль
доктор фізико-математичних наук, професор,
академік АПН України
М.І. Щут
доктор фізико-математичних наук, професор,
член-кореспондент АПН України

Редакційна колегія:

В.В. Загородній, кандидат географічних наук,
професор – відповідальний редактор
Т.А. Гринюк – кандидат географічних наук, доцент –
відповідальний секретар
А.І. Доненко, доктор географічних наук, професор
С.І. Іщук, доктор географічних наук, професор
В.П. Нагірна, доктор географічних наук, зав. відділу
суспільно-геогр. досліджень Інституту географії НАН
України
В.В. Обозний, доктор педагогічних наук, професор
Я.Б. Олійник, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Ю.І. Пітюренко, доктор географічних наук,
професор
І.Л. Половина, доктор географічних наук, професор
Л.Г. Руденко, член-кореспондент НАН України,
доктор географічних наук
А.Й. Сиротенко, доктор педагогічних наук
П.Г. Шищенко, доктор географічних наук,
професор, член-кореспондент АПН України

ЗМІСТ

<i>Покась В.П.</i> Становлення і розвиток географічної освіти та науки у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.....	3
--	---

Методологія і теорія

<i>Голод А.П.</i> Поняття про середовище політичної поведінки населення	13
<i>Бричук М.С.</i> До питання про інформаційне забезпечення екологізації управління територією міста	18
<i>Довгань А.І.</i> Екологічний менеджмент як інструмент підвищення безпеки життєдіяльності.....	24
<i>Кіндюк Б.В.</i> Розрахунок запасів води в річковій мережі на основі закономірностей її ієрархічної будови.....	29
<i>Бондар В.В.</i> Методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження столицності (на прикладі міста Києва).....	33
<i>Потапенко В.Г.</i> Методологічна еволюція структуризації простору в контексті еколого-географічних досліджень.....	40

Наукові дослідження

<i>Панченко Н.П.</i> Демогеографічні системи обласного рівня.....	47
<i>Мельник І.Г.</i> Місце малих та середніх міст у системі розселення Луганської області.....	52
<i>Загородній В.В., Гринюк Т.А.</i> Загальні тенденції та регіональні відміни розвитку соціальної інфраструктури в сільських місцевостях України.....	61
<i>Буткалюк К. О.</i> Чинники структурних зрушень у господарській системі та зайнятості населення України.....	67
<i>Кавецький І.Й.</i> Характер розселення як визначник електоральної поведінки: дослідження на матеріалах парламентських виборів в Україні і Польщі.....	73
<i>Сердюк А.М.</i> Природно-географічні чинники розвитку агропромислового виробництва Придніпровського економічного району.....	86
<i>Пашинська Н.М.</i> Сучасні тенденції розвитку транспортної інфраструктури АПК Київського Придніпров'я.....	91
<i>Ковтун В.В., Степаненко А.В.</i> Стратегія гарантування природно-техногенної безпеки населення і територій. (на прикладі Чернігівської області).....	97
<i>Сажнев М.Л.</i> Екологічні мережі в світі сучасного суспільно-економічного розвитку Запорізької області.....	115
<i>Шум І.В.</i> Суспільно-географічні аспекти дослідження міжнародних транспортних коридорів в Україні.....	119

<i>Коцан Н.Н.</i> Сучасний стан імпортової діяльності України з країнами СНД.....	127
<i>Саженева Н.М.</i> Роль індикативного планування в оптимізації рекреаційного розвитку приморських територій України.....	133
<i>Надворний В.Г.</i> Особливості поширення та біорізноманіття угруповань тварин і рослинних асоціацій у прибережних екосистемах Хрінниківського водосховища (Рівненська обл.).....	138
<i>Доценко А. І.</i> Динаміка та структура розселення у Львівській області в кінці ХХ – на початку ХХІ століття	149
<i>Манько А.М.</i> Методологія та методи соціально-економіко-географічного аналізу вуглепромислових районів.....	157

Методика і практика навчання

<i>Чернов Б.О.</i> Теоретико-методологічні основи краєзнавчого принципу навчання як принципу дидактики.....	162
<i>Сорокіна Г.О.</i> Тектонічні пам'ятники Донбасу та їх вивчення під час проведення науковозорієнтованих екскурсій.....	174
<i>Шабельська В.Г.</i> Історико-географічні аспекти дослідження мегалополісів у державах світу.....	184
<i>Ващенко Н.П., Баклан А.В., Осіна М.О.</i> Золотовидобувна промисловість світу: сучасний стан та перспективи розвитку.....	189

Таким чином, демогеографічні особливості через систему зв'язків формують демогеографічну ситуацію. Загалом же демогеографічний аналіз не лише забезпечує комплексне вивчення населення, але й дозволяє врахувати взаємозв'язки елементів в територіальній системі "природа-господарство-населення". Проте демогеографічна ситуація закономірно змінюється в процесі розвитку ДГС.

Список використаної літератури:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Мохначук С.С. Сущность экономико-географического процесса // Экономическая география. – 1978. Вып. 24. – с. 12–24.
3. Фащевський М.І. Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження). Автореф. дис. ... докт. геогр. наук. – К.: 1993., с. – 42.
4. Хомра А.У. Демогеография: Становление предмета и метода // Демогеографические исследования. – 1988., Вып. 12. – с. 21–30.

Мельник І.Г.

Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

**МІСЦЕ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ МІСТ У СИСТЕМІ
РОЗСЕЛЕННЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Висвітлено роль малих та середніх міст в системі розселення високоурбанізованої Луганської області в період трансформації економіки країни.

Раскрыта роль малых и средних городов в системе расселения высокоурбанизированной Луганской области в период трансформации экономики страны.

Is covered role of smaller towns in regional system of settlements of the urbanized Lugansk region in the period of the country economy transformation.

Постановка та актуальність проблеми. Численні програмні документи, прийняті на державному рівні (Закон про місцеве самоврядування, Загальнодержавна програма розвитку малих міст, Концепція державної регіональної політики тощо), підкреслюють необхідність розширення прикладних досліджень систем міських поселень, їх динаміки, особливостей функціонування в умовах структурної перебудови економіки України. Посилення контрастів між регіонами потребує зміни масштабів цих досліджень, наближення до конкретних районів, окремих

поселень, їх типів. Циклічний характер ринкової економіки і динамізм найважливіших соціальних показників вимагають регулярної “діагностики” стану регіонів для розробки відповідної політики.

У формуванні поселенської мережі, розвитку і розміщенні продуктивних сил будь-якої країни важливу роль відіграють малі та середні міста. Оскільки адаптаційні можливості до умов ринку зменшуються, як правило, із людністю поселень, то серед цих категорій міст найчастіше зустрічаються проблемні (депресивні) поселення. Завдання забезпечення позитивних зрушень у соціально-економічному розвитку невеликих міст, як найбільш вразливих в умовах ринкової трансформації категорій поселень, потребує активізації цього традиційного для суспільної географії напрямку геоурбаністики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За більш ніж десятирічний період трансформації українського суспільства географами виконано чимало робіт, у тому числі прикладного характеру, в яких досліджено різні аспекти функціонування малих міст (малих міських поселень) як самостійних об’єктів або у складі регіональних систем розселення. Серед них зазначимо дисертаційні роботи Д.О. Ткача “Економіко- і суспільно-географічні проблеми розвитку малих міських поселень (на матеріалах Тернопільської області)”, 1995 р.; А.А. Мозгового “Функціональний розвиток малих міст в регіональній системі розселення (на прикладі Подільської регіональної системи розселення)”, 2004 р.; Б.Т. Заставецького “Регіональна система міських поселень: структура і особливості функціонування у період трансформації суспільства (на матеріалах Хмельницької області)”, 2004 р.; О.О. Афоніної “Удосконалення територіальної організації розселення в Чернігівській області”, 2003 р. Ці та деякі інші наукові праці виконані на матеріалах переважно областей аграрно-промислового типу освоєння з відносно однорідним розселенням. Між тим, висвітлення сучасних проблем розвитку малих та середніх міст в умовах високоурбанізованих (старопромислових) регіонів поки що не знайшло належного відображення у вітчизняних географічних дослідженнях.

Масштабність структурних перетворень в економіці, кризові явища у соціальній сфері, збільшення просторової диференціації населених пунктів, що спостерігаються в Луганській області (складової старопромислового Донбасу), обумовили суттєві зміни в системі розселення, функціональній структурі поселень.

Мета дослідження полягає у визначенні місця (за людністю, функціям, роллю) малих та середніх міст у системі розселення Луганської області в умовах ринкової трансформації суспільства. **Завданнями дослідження** є вивчення сучасних особливостей системи розселення області, динаміки малих та середніх міст, трансформаційних змін в їх функціонуванні.

Виклад основного матеріалу досліджень. Згідно з адміністративно-територіальним поділом Луганська область складається (2004 р.) з 18 районів, 37 міст (з них 14 міст обласного підпорядкування), 109 селищ

Наукові дослідження

міського типу (сmt) і 792 сел, об'єднаних у 205 сілрад. У порівнянні з іншими регіонами України систему розселення Луганської області виділяють такі особливості:

1. Значна щільність населення – 92,7 осіб на км², у т.ч. міського – 79,6 осіб на км².
2. Високий рівень урбанізації (86,1% станом на 1.01.2004р.), за яким Луганщина займає друге місце в Україні після Донецької області.
3. Велика кількість міст (третій показник у країні) та селищ міського типу (більше їх лише в Донецькій області). З 37-ми міст 4 мають чисельність населення понад 100 тис. осіб кожне, 7 міст відносяться до категорії середніх.
4. Високий рівень територіальної концентрації міського населення. Так, зосередженість міст і селищ міського типу на території області більше ніж вдвічі перевищує відповідний загальнодержавний показник (табл. 1).

Таблиця 1

Показники просторового розміщення міських поселень, на 1.01.2003 р.

Регіон	Кількість міських поселень	Територія, тис. км ²	Міських поселень на 1000 км ²
Україна	1340	603,7	2,2
Луганська область	146	26,7	5,5

5. Наявність значної кількості агломерацій (зокрема багатоцентрових) як основної форми міського розселення. До них відносять Стаханово-Алчевську, Луганську, Краснолуцько-Антрацитівську, Лисичансько-Рубіжанську, Свердловсько-Ровеньківську, Краснодонську агломерації. Поодинокими міськими поселеннями (не входять в жодну систему групового розселення) є тільки міста Сватове і Старобільськ та 11 сmt – всі вони розташовані у північній частині Луганської області.
6. Найнижча в Україні чисельність сільського населення – 343,2 тис. осіб (на початок 2004 р.).
7. Значні внутріобласні територіальні відмінності у характерні розселення, що обумовлені, перш за все, рівнем розвитку, спеціалізацією та особливостями розміщення виробничих сил. Так, показники щільності населення коливаються в межах області від максимального 102,5 осіб на км² (Перевальський район) у найбільш густонаселеному та високоурбанізованому південному заході до 15,1 -- 15,8 осіб на км² у Троїцькому, Марківському, Білокуракінському районах на півночі та 12,5 осіб на км² у Свердловському (південний схід) районі.

Ці та деякі інші особливості сформувались в умовах інтенсивного промислового освоєння території краю.

У системі розселення Луганської області малі та середні міста займають важливе місце. В них проживає (на 1.01.2004 р.) 44,1 % усіх

Наукові дослідження

городян і майже третина (31,4%) населення області. Разом з великими містами вони утворюють соціально-економічний “каркас”, виступають ядрами освоєння та розвитку території регіону. Серед 37 міст 26 або 70,2 % – це міста з людністю до 50 тис. осіб, 7 міст мають людність від 50 до 100 тис. осіб. Як видно з таблиці 2, що характеризує урбаністичну структуру Луганської області, частки середніх та малих міст у загальній чисельності населення міст приблизно однакові (відповідно 27,3 та 27,0 %).

Абсолютна більшість міст Луганської області була утворена в радянський період, коли їх розміщення та спеціалізація, господарські зв'язки, чисельність і соціальна забезпеченість жителів повністю відповідали системі планового управління, централізованому механізму мобілізації і розподілення державних ресурсів в інтересах “єдиного господарського комплексу”.

Таблиця 2

Урбаністична структура Луганської області на 1.01. 2004 р.

Категорії міст за людністю, тис. осіб	Кількість міст	Чисельність населення, тис. осіб	Питома вага в чисельності населення міст, %
До 10	7	52,0	3,0
10,1 – 20	9	130,1	7,4
20,1 – 50	10	292,0	16,6
50,1 – 100	7	479,1	27,3
Понад 100, у т.ч. м. Луганськ	4	804,5 455,9	45,7 25,9
Всього	37	1757,7	100,0

Різка зміна економічних умов господарювання в країні та регіоні обумовила негативну динаміку рівня і якості життя населення малих та багатьох середніх міст. Свого роду “індикатором” їх соціально-економічного стану є зміни в чисельності населення.

Аналіз динаміки чисельності населення 37-ми міст Луганської області за період після останнього радянського перепису засвідчує існування двох тенденцій: з 1989 до 1993 рр. – росту поселень; з 1994 до 2004 рр. – їх зменшення. Загальний приріст населення міст за досліджуваний період характеризується від’ємним значенням (-262,2 тис. осіб або 13,0 %). Середні і малі міста втрачали населення швидше, ніж міста з населенням понад 100 тис. осіб та сільська місцевість (табл. 3). Така ситуація свідчить про труднощі адаптації малих міст з моногалузевою економікою до нових умов господарювання та наявність в них комплексу соціально-економічних проблем, зокрема, пов’язаних з ліквідацією численних шахт та розрізів в рамках Програми реструктуризації вугільної промисловості.

Негативні тенденції в динаміці поселень призвели до зниження рівня урбанізації (за період 1991 – 2003 рр. з 86,6 до 86,1 %), а також обумовили

зміни в урбаністичній структурі Луганської області. Кількість малих міст людністю до 10 тис. жит. збільшилась з 4 до 7. Середні міста Краснодон і Первомайськ перейшли до категорії малих. Внаслідок цього в чисельності населення міст Луганщини частка цих поселень зросла з 22,7 (1989 р.) до 27,0 % (2003 р.). Після 2000 р. міста Стаханов і Красний Луч, кількість мешканців яких перестала перевищувати 100-тисячну межу, поповнили групу середніх міст. Питома вага останніх відповідно зросла з 22,7 (1989 – 2000 рр.) до 27,3 % (2003 р.). Отже, починаючи з першої половини 90-х рр. в системі розселення Луганської області відбуваються інтенсивні дезурбанізаційні процеси, що відповідає загальним тенденціям соціально-економічного розвитку країни і, особливо, регіону.

Таблиця 3

Темпи загального приросту (скорочення) поселень Луганської області¹

Категорії поселень	Чисельність наявного населення, тис. осіб		Приріст (скорочення), тис. осіб	Приріст у % до чисельності населення 1989 р.	Середньорічні темпи приросту (скорочення) за 1989-2003 рр., %
	1.01.1989	1.01.2004			
міські поселення, у т.ч.	2471,6	2130,7	-340,9	-13,8	-1,0
великі міста ²	1104,9	981,8	-123,1	-11,1	-0,8
середні міста	459,8	392,1	-67,7	-14,7	-1,1
малі міста	460,2	383,8	-76,4	-16,6	-1,2
сільська місцевість	391,1	341,9	-49,2	-12,6	-1,0

Кластерний аналіз значень відхилення темпів приросту (скорочення) населення міст від середньообласного для міських поселень показника свідчить про існування різних динамічних типів поселень (табл. 4). Для дослідження обрано період з 1991 р. (початок реформаційного періоду) до 2004 р. (стабільна позитивна динаміка економічних показників у регіоні).

Всього виділено п'ять типів міст:

I тип - "відносно прогресивний" в умовах Луганської області, оскільки поєднує міста (їх шість), в яких чисельність населення не зменшувалась (м. Щастя) або від'ємне значення приросту в них було невеликим.

II тип утворюють всі інші міста, в яких темпи скорочення чисельності населення були нижчими за середньообласний показник. Серед них -

¹ Обчислено за даними Луганського обласного управління статистики для урбаністичної структури, що мала місце в 1991 р.

² Всі міста з населенням понад 100 тис. осіб

Наукові дослідження

обласний центр, м. Сєвєродонецьк та Лисичанськ (з людністю понад 100 тис. осіб) та три шахтарських міста – Ровеньки, Краснодон, Перевальськ.

ІІІ тип представлений населеними пунктами (4 середніх та 4 малих міста), що за характером динаміки максимально наближені до середньообласного для міських поселень рівня.

ІV тип – найбільш поширений (14 міст), “стабільно депресивний”, з високими та дуже високими темпами скорочення чисельності населення. До нього увійшли як “найменші” малі міста, які за роки кризи фактично перетворилися на робітничі селища, так і колишні великі міста Стаханов та Красний Луч, з дуже несприятливою після закриття шахт ситуацією на ринку праці.

V тип включає два малих міста (Алмазна, Теплогірськ) з усіма ознаками стагнації, людність яких зменшилась на третину порівняно з 1991р.

Загалом, ступінь прояву негативних тенденцій у динаміці міст залежить від багатьох факторів: людності поселень (в малих містах ситуація значно гірша, ніж у середніх та великих), вікової структури (визначає характер демографічних процесів та мобільність населення), соціально-економічної ситуації та проблем із зайнятістю населення, особливостями ЕГП (близькість до обласного центру, кордонів з Росією тощо).

Таблиця 4

Типи міст за характером динаміки чисельності населення

I тип	II тип	III тип	IV тип	V тип
1. Щастя	7. Луганськ	14. Червоноград	22. Попасна	36. Теплогірськ
2. Лутугіне	8. Олександрівськ	15. Рубіжне	23. Брянка	37. Алмазна
3. Сватове	9. Ровеньки	16. Антрацит	24. Кіровськ	
4. Алчевськ	10. Перевальськ	17. Зоринськ	25. Красний Луч	
5. Кремінна	11. Сєвєродонецьк	18. Свердловськ	26. Первомайськ	
6. Петрівське	12. Лисичанськ	19. Старобільськ	27. Молодогвардійськ	
	13. Краснодон	20. Зимогір'я	28. Суходільськ	
		21. Гірське	29. Вахрушеве	
			30. Новодружеськ	
			31. Стаханов	
			32. Золоте	
			33. Міусинськ	
			34. Привілля	
			35. Артемівськ	

Наявність в регіоні значної кількості міст із стабільно депресивною динамікою чисельності населення (фактично “вимираючих”) потребує комплексного вивчення ситуації в кожному населеному пункті з метою надання адресної допомоги в стабілізації та подальшому соціально-економічному їх розвитку.

За функціональною приналежністю абсолютна більшість малих та середніх міст області – це спеціалізовані промислові центри, головний

виробничий профіль яких пов'язаний, у першу чергу, з вугільною, а також з деякими іншими галузями (з електроенергетикою – м. Щастя, хімічною промисловістю – м. Рубіжне, металургією – м. Алмазна тощо). Практично в усіх невеликих містах питома вага працюючих у промисловості більша, ніж в цілому по Україні. Так, в середньому для 2002 року загальнодержавний показник зайнятості у видобувній та обробній промисловості, виробництві електроенергії, газу та води становив 26,1 % всіх зайнятих по Україні [1], тоді як для всіх малих та середніх міст Луганської області його значення було меншим тільки для м. Сватове (25,4 %). Промислово-транспортним центром є м. Попасна. Центрами АПК виступають мм. Кремінна, Старобільськ, Сватове. Реформування економіки, зокрема реструктуризація вугільної промисловості, спад виробництва, вивільнення та міжгалузевий перерозподіл робочої сили обумовили зміни в структурі зайнятості населення міст, які характеризуються зменшенням частки промисловості, будівництва, транспорту на користь галузей невиробничої сфери та сільського господарства.

Поряд з появою нових форм власності, відбуваються процеси укрупнення підприємств і формування об'єднань (акціонерних товариств, холдингів, компаній). В умовах ринкової економіки такі структурні перетворення доцільні, оскільки дозволяють базовим підприємствам регіону більш успішно вирішувати проблеми перехідного періоду за рахунок об'єднання усіх видів ресурсів, централізації управління, економії витрат. Проте в деяких випадках поява нового "господаря" призводить до "вимивання" грошей з бюджету міста, в якому таке підприємство знаходиться, та перерозподіл їх на користь інших регіонів України (Росії та інших зарубіжних країн).

В багаторівневій (з точки зору впливу на прилеглу територію) системі поселень – місцевих центрів – малі та середні міста виконують важливу роль районних (їх 8) та міжрайонних (м. Старобільськ) центрів. Їх головною функцією є адміністративно-господарське та культурно-побутове обслуговування населення відповідних районів. У північній частині Луганщини функції центральних місць виконують здебільшого селища міського типу, що свідчить про нерозвиненість структури місцевих центрів, а також про незавершеність формування їх мережі саме в цьому периферійному районі.

Невеликі міста розміщені по території області вкрай нерівномірно. Згідно із схемою районування розселення Донбасу [1] в межах Луганської області виділяється три комплексних ареали розселення – Західно-Луганський, Луганський та Північний (Старобільщина). Вони відрізняються один від одного співвідношенням міського і сільського населення, густотою населення, людністю поселень, різною середньою віддаленістю населених пунктів та деякими іншими показниками. На сучасному етапі розвитку системи розселення кожний з цих ареалів характеризується певним типом динаміки людності поселень.

Наукові дослідження

Абсолютна більшість малих (19) та всі середні міста Луганської області зосереджені в гірничопромисловій зоні, що являє собою високоурбанізовану і найгустіше заселену територію. Це так званий *Західно-Луганський ареал розселення*. Основу його складають моноцентрова Краснодонська і багатоцентрові Стаханово-Алчевська (Стаханов, Алчевськ, Брянка, Кіровськ, Первомайськ), Краснолучсько-Антрацитівська (Красний Луч, Антрацит), Лисичансько-Рубіжанська (Лисичанськ, Рубіжне, Северодонецьк), Свердловсько-Ровеньківська (Свердловськ, Ровеньки) агломерації. Всі малі та середні міста, розташовані в межах цього ареалу, входять до складу тих або тих групових систем розселення. Проте ступінь урбанізованості території цієї частини Луганської області неоднакова і зменшується у напрямку із заходу на схід. Так, Перевальський та Попаснянський адміністративні райони мають найбільшу в області частку міського населення (відповідно 92,9 та 74,9 % - у 2003 р.), тоді як у Свердловському та Краснодонському районах на мешканців міст та смт припадає лише 30,5 та 32,9 %.

Формування і функціональний профіль невеликих міст цього ареалу у великій мірі пов'язані з вугільною промисловістю. Незважаючи на зниження кількості зайнятих у цій галузі, вона продовжує відігравати важливу роль у структурі матеріального виробництва. В таких моногалузевих центрах як Привілля, Гірське, Золоте, Артемівськ, Зоринськ, Суходільськ, Молодогвардійськ, Червонопартизанськ, Новодружеськ частка вуглевидобування в матеріальному виробництві становить понад 80,0 % [3].

Розосередженість місць прикладання праці (специфіка вугільної галузі) обумовлює інтенсивні міжпоселенські зв'язки. В містах Антрациті, Краснодоні, Первомайську знаходяться центри організаційно-господарського керівництва усіма підприємствами вугільної промисловості відповідних районів. Це державні холдингові компанії "Антрацит", "Краснодонвугілля", "Первомайськвугілля".

Крім промислової спеціалізації, міста цього ареалу виконують важливу функцію обслуговування населення відповідних територій. Це дуже важливо, оскільки в цій частині Луганської області знаходяться близько 200 сільських поселень, і розміщені вони, як правило, на значному віддаленні від міст. Статус районних центрів мають малі міста Краснодон, Перевальськ, Попасна та середні – Антрацит і Свердловськ. Найбільше навантаження, з точки зору виконання функцій обслуговування, мають райцентри Краснодон (обслуговує 52 сільських населених пункти та 6 смт), Антрацит (36 сіл та 6 смт) та значно віддалений від обласного центру Свердловськ (28 сіл та 1 смт).

Характерною особливістю динаміки невеликих міст в гірничопромисловій зоні є інтенсивне скорочення їх чисельності населення, що набуло досить високих темпів після прийняття у другій половині 90 – х років Програми реструктуризації вугільної промисловості. З 1991 по 2004 рр. загальна кількість жителів невеликих міст ареалу зменшилась на 133,9 тис. осіб

або на 16,9 %. Зміни в економічній базі міст, вивільнення та міжгалузевий перерозподіл великої кількості робітників призвели до послаблення функціональних та інших зв'язків між населеними пунктами, що входять до складу агломерацій. Це супроводжується зменшенням маятникових міграцій і взагалі територіальним перерозподілом населення. Кількість жителів в ядрах агломерацій скорочується, водночас на прилеглих урбанізованих територіях у ряді випадків має місце зростання чисельності населення за рахунок механічного його притоку. У зв'язку із закриттям шахт виявляється підірваною містоформуюча база багатьох малих та середніх міських поселень, першочерговою для них стає проблема подальшого життєзабезпечення.

Луганський комплексний ареал розселення. Його основу становить моноцентрова Луганська агломерація. До складу агломерації входять 4 малих міста та 13 селищ міського типу Лутугінського, Слов'яносербського, частково Станично-Луганського і Краснодонського районів. Поселення агломерації забезпечують обласний центр напівфабрикатами, вугіллям, продуктами харчування і т.п. Міста Олександрівськ і Щастя адміністративно підпорядковані Луганській міськраді. У м. Щастя працює Луганська ТЕС. Районним центром є м. Лутугіне. В умовах перехідного періоду близькість малих міст до обласного центру дозволяє їм виживати за рахунок трудових маятникових міграцій. За тринадцять років (1991 – 2003 рр.) чисельність населення малих міст скоротилась на 3,6 тис. осіб або на 6,7 %. У порівнянні з іншими регіонами Луганщини, ці втрати - найменші.

Північний комплексний ареал розселення включає більшість сільськогосподарських районів області. Він займає досить велику площу (майже 2/3 території Луганщини) і характеризується однорідною густотою сільського населення. Цей ареал має найнижчий рівень урбанізації. Із міських поселень тут розташовані лише три малих міста і 18 смт. Всі міста виконують адміністративно-культурні і сільськогосподарсько-організуючі функції і мають статус районних центрів. З галузей промисловості в них представлена головно харчова на місцевій сировині. Найбільш розвинутим за виробничо-функціональною структурою є м. Старобільськ, що займає на півночі Луганщини сприятливе транспортно-географічне і центральне положення. За його роллю в системі розселення це місто міжрайонного значення. До нього особливо тяжіють ті віддалені від обласного центру периферійні райони, функції райцентрів в яких виконують селища міського типу. За період 1991 – 2003 рр. зменшення чисельності населення міст Старобільського ареалу становило 7,4 тис. осіб або 10 %.

Висновки. Особливостями системи розселення Луганської області є високий рівень урбанізації, поширення агломераційних утворень, нерівномірність розміщення міських поселень по території, контрастність між аграрною північною частиною області та її індустріальним півднем. Малі та середні міста як елементи системи розселення Луганської області складають характерну і важливу за своєю соціально-економічною роллю

Наукові дослідження

групу поселень. Через різноманіття природно-господарських умов і особливості у характері розселення простежуються (особливо в північній та південно-західній частині області) суттєві відмінності в спеціалізації міст на регіональному рівні, домінуючою залишається промислова спеціалізація. Реформування територіальної і функціональної структури господарства області обумовлює негативні тенденції в динаміці більшості міст. Є всі підстави вважати 90 – ті рр. початком нового (депресивного за суттю) етапу розвитку мережі міських поселень. В цьому контексті розробка подальшої стратегії функціонування малих та середніх міст в системі розселення Луганської області стає одним з першочергових завдань регіональної політики. Його вирішення потребує застосування нестандартних підходів відповідно до нових економічних умов.

Список використаної літератури:

1. Зайнятість та безробіття в Україні за 9 місяців 2003 року: Стат. бюлетень. – К.: Державний комітет статистики, 2003. – 125 с.
2. Население и трудовые ресурсы Донбасса / АН СССР, Ин-т экономики промышленности. – К.: Наукова думка, 1977. – 170 с.
3. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст. Закон України від 4 березня 2004 р. № 1580-ІУ // Голос України. – 15.04. 2004. - № 70. – С. 20-27.

Загородній В.В., Гринюк Т.А.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІНИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В СІЛЬСЬКИХ МІСЦЕВОСТЯХ УКРАЇНИ

Розглядаються загальні тенденції та регіональні відмінні розвитку соціальної інфраструктури в сільських місцевостях України.

Рассматриваются общие тенденции и региональные отличия развития социальной инфраструктуры в сельских местностях Украины.

General tendencies and regional differences of social infrastructure development of the countrysides of Ukraine are examined.

Постановка проблеми. За останні роки проблема соціального розвитку сільських місцевостей України вкрай загострилася. Трансформація агропромислового комплексу, як основи економічного розвитку сільських місцевостей, байдужість держави до розвитку в них соціальної